

Lübnan Hükümeti'nin Güvenlik Sorununa Dönüşen Filistinli ve Suriyeli Mülteciler

Palestinian and Syrian Refugees Who Have Become a Security Issue of the Lebanese Government

Rüveyda ANDIRIRBU

Bilim Uzm., Kırıkkale Üniversitesi, SBE,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi A.B.D.,
randirbu@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3205-5199>

Makale Başvuru Tarihi: 12.01.2022

Makale Kabul Tarihi: 08.05.2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi

ÖZET

Anahtar Kelimeler:

Mülteciler,
Lübnan İç Savaşı,
Suriye,
Filistin,
Arap Baharı,

1943 yılında bağımsızlık mücadelesini kazanan Lübnan, 1975-1990 arasında iç savaş yaşamış ve bu iç savaş toplumda var olan kutuplaşmayı daha da derinleştirmiştir. Demografik özelliklerin ve siyasi dinamiklerin arasında karşılaşılan gerginlikler Lübnan'a destek verirken aslında kendi nüfuzunu koruyup güçlendirmek amacıyla olan Suriye'nin ve İran'ın müdahalelileri ile giderek büyümüştür. 1948 yılında Filistinlilere ait topraklar üzerinde İsrail devletinin kurulması Arap ülkelerine yayılacak olan krizin başlangıcı olmuş ve Lübnan'a mülteci akını başlamıştır. Bölgede yaşanan siyasi bunalımlardan ve savaşlardan en çok etkilenen ülkelerin başında olan Lübnan, 2011'de Suriye'de demokrasi ve özgürlük talebi ile ayaklanan halkın yönetime karşı başlatmış olduğu mücadeleden de payını almıştır. Filistinli sığınmacılar ve onların etkisi ile başlayan İç Savaşın enkazından henüz kurtulamamış olarak kendini onarmakla meşgul olan ülkeye ikinci sığınmacı darbesi de Suriye Krizi sonrası ülkeye akın eden Suriyeli mülteciler ile olmuştur. Sahipsiz bir kitle olarak ülkede bulunan Filistinli ve Suriyeli mültecilerin, dış göçler sebebiyle Lübnan'da azalan yerli nüfusun boşluğunu doldurmasından endişe edilmekte, ancak maddi yükümlülükleri karşılayamayan hükümetin gerekli mülteci politikası yürütememesi durumu engelleyememektedir. Bu çalışmada, Lübnan'ın; toplumsal uzlaşmadan uzak, etnik-mezhepsel farklılıklar üzerine kurulu, "Lübnanlılık" kimliğinin benimsenmediği, İç Savaşın yıkımının halen onarılmadığı yapısına bir darbe olarak Filistinli-Suriyeli mültecilerin eklenmesi beraberinde yaşanan toplumsal, ekonomik, siyasi meseleleri ve bu meselelerin birinci düzeyde etkisinde olan mültecilerin yaşam koşulları incelenmiştir.

ABSTRACT

Keywords:

Refugees,
Lebanon Civil War,
Syria,
Palastine,
Arab Spring,

In Lebanon, which became independent in 1943, the civil war between 1975- 1990, deepened the current polarization in the society. Tensions between demographics and political dynamics have grown with interventions from Syria and Iran, which were intended to support and strengthen Lebanon, in fact to protect and strengthen its own influence. In 1948, the establishment of the Israeli state on Palestinian lands was the beginning of the crisis that would spread to the Arab countries, and the influx of refugees began in Lebanon. Lebanon, which is the most affected by the political crisis and the wars in the region, has also received its share of the struggle in 2011, in which the people who rose up against the government, with a demand for democracy and freedom in Syria. Palestinian refugees and Syrian refugees who have been busy repairing themselves, who have not yet survived the wreckage of the Civil War, which started with their influence, have also been hit by Syrian refugees who have flown into the country after the Syrian crisis. Palestinian and Syrian refugees in the country as an unclaimed mass are concerned that the local population falling in Lebanon due to foreign migrations will fill the gap, but the government's failure to meet financial obligations cannot prevent the situation from carrying out the necessary refugee policy. In this study, it was seen that Lebanon; far from social reconciliation, based on ethnic-sectarian differences, the identity of "Lebanese" has not been adopted and the destruction of the Civil War has stil not been repaired. As a blow to its structure, social, economic, political issues related to the addition of Palestinian-Syrian refugees and the living conditions of refugees who are under the influence of these issues at the first level have been studied.

1. GİRİŞ

Ortadoğu ülkeleri için özel bir konumu ve önemi olan Lübnan, tek tanrılı dinlerin ortaya çıkmasından bu yana kutsal kabul edilmiş tüm dinlere ev sahipliği yapmıştır. Tarihsel-kültürel bakımdan Arap Dünyasının önemli ve bütünlüycü bir parçası olan Lübnan, içerisinde bulunan 18 farklı etnik-dini grubun tarih boyunca nüfuz mücadelelerinin merkezi olmuştur. Şii, Sünni, Nusayri ve Dürzi Müslüman mezheplerinin etkinlik gösterdiği ülkede Maruniler, Ortodokslar (Grek-Ermeni) ve Katolikler (Grek-Ermeni) Hristiyan mezhepleri olarak varlıklarını sürdürmektedir. Bunun yanında büyük bir etkiye ve çoğunluğa sahip olmayan Yahudiler de ülkede faaliyet göstermektedir.

Suriye ile İsrail'in arasında Akdeniz'in kıyısında konumlanmış yıkımın ve yaşamın iç içe bulunduğu ülke olan Lübnan, 1516'da Yavuz Sultan Selim'in Suriye-Mısır üzerine düzenlediği seferle Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir. 1918'e kadar Osmanlı idaresinde millet sisteminin bir parçası olarak yönetilen Lübnan; Emirlik, Kaymakamlık ve Mutasarrıflık şekilleri ile idare edilmiştir. Ancak; Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması sonucunda Osmanlı'nın toprak kaybına uğraması ile Lübnan'daki Osmanlı idaresi son bulmuştur.

1916 yılında Ortadoğu'daki İngiliz-Fransız çıkarlarını korumak adına yapılan gizli Anlaşma olan Sykes-Picot Anlaşması ve Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti'nin topraklarını parçalamayı hedefleyen Sevr Anlaşması'na hazırlık olan 1920 tarihli San Remo Konferansı ile Suriye-Lübnan Fransız Mandasına bırakılmıştır. 1920-1943 yılları arasında Fransa'nın sömürgeci politikalarıyla karşı karşıya kalan Lübnan, Fransız mandası altında bulunduğu sürede 23 Mayıs 1926 yılında Cumhuriyetini kurarak 1941'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Resmi bağımsızlığı 22 Kasım 1943 olan Lübnan, tam bağımsızlığına Aralık 1946'da Fransız askerlerinin ülkeden tamamen tahliye edilmesi ile kavuşmuştur. Birçok etnik-dinsel /mezhepsel kimliğin beraber yaşadığı ülkenin yönetim sistemi de bu farklılık üzerine kurulmuştur. 1926 yılında cumhuriyeti kuran anayasa ile cumhurbaşkanının Marunî, başbakanının Sünni ve meclis başkanının Şii olması kuralının temeli atılmış, bağımsızlığa kavuşulduktan sonra 1943'te ilan edilen Ulusal Pakt (Misak-ı Vatan) ile de bu kural kanunlaştırılmıştır.

Lübnan'da Fransız mandasının sona ermesinden sonra 1948 yılında Filistin'de de İngiltere'nin mandası son bulmuş ve aynı zamanda burada İsrail Devleti'nin kurulduğu ilan edilmiştir. Ortadoğu'da Müslüman-Arap devletlerinin arasında kurulan bu Yahudi Devletini ilk tanıyanlar Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği olmuştur. Lübnan, Suriye, Mısır, Irak ve Ürdün gibi Arap devletlerinin olaya müdahale etmek amacıyla Filistin'e gelmesi ile ilk Arap-İsrail Savaşı başlamıştır. İsrail'in kurulmasıyla birlikte birçok Filistinli vatanından edilerek çoğunluğu; Lübnan, Irak, Suriye, Ürdün ve Mısır olmak üzere dünyanın dört bir yanına giderek buralarda mülteci konumunda olmuştur. Başta Lübnan olmak üzere diğer Arap ülkelerinin de iç meselesi haline gelen Filistinliler sorunu ilk olarak 1948 Arap-İsrail savaşları ile başlamış, onu takiben 1967 Arap-İsrail Savaşı ve 1970 Ürdün'deki Kara Eylül olayları ile devam etmiştir. Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) liderliğinde örgütlenerek militarize faaliyetlerde bulunan Filistinliler, Ürdün'den çıkarılarak Lübnan'a gelmeleri ile ülkede çeşitli çatışmalara sebep olmuştur.

Ürdün'deki Kara Eylül olayı (*Ürdün Ordusu'nun ülkedeki Filistinli varlığına son vermek amacıyla başlattığı ve Filistinli mülteci kamplarını hedef alarak çok sayıda Filistinli'nin ölümü ile sonuçlanan operasyon*) ile mücadele bilincini arttırarak Lübnan'ı askeri-siyasi amaçlarını faaliyete geçirebilmek adına bir üs olarak kullanan FKÖ güçleri sınır bölgelerinde İsrail'e yönelik saldırılarda bulunmuştur. Filistinli gerillalar ile İsrail arasında Lübnan toprakları üzerinde yaşanan çatışmalardan en büyük zararı gören Lübnan, derinden etkileneceği ve büyük yıkıma uğrayacağı İç Savaşın da ilk belirtileri ile sınanmıştır. Hristiyan Falanjistler ile Filistinli güçler arasında yaşanan suikast ve karşılıklı yapılan misillemeler 1975-1990 arası sürecek olan Lübnan İç Savaşının ilk kıvılcımı olmuştur. İç Savaş, İsrail ve Suriye'nin müdahil olması ile ülkedeki tüm grupların karşı taraf ile kimi zaman da kendi içinde düştüğü anlaşmazlıklarda birbiri ile çatıştığı bir savaşa dönüşmüştür. Tüm bu olaylar neticesinde sayıları tam olarak bilinmemekle beraber Muradoğlu'na (2016) göre yaklaşık olarak 500.000 olan Filistinliler Lübnan'da zor koşullar altında yaşamlarını sürdürmektedir.

Bölgede yaşanan siyasi bunalımlardan ve savaşlardan en çok etkilenen ülkelerin başında olan Lübnan, 2011 yılında Suriye'de demokrasi ve özgürlük talebi ile ayaklanan halkın yönetime karşı başlatmış olduğu mücadeleden de payını almıştır. Filistinli sığınmacılar ve onların etkisi ile başlayan İç savaşın enkazından henüz kurtulamamış olarak kendini onarmakla meşgul olan ülkeye ikinci sığınmacı darbesi de Suriye Krizi sonrası ülkeye akın eden Suriyeli mülteciler ile olmuştur. 1943 yılında bağımsızlığını kazanan Lübnan'ı her zaman kendi toprak bütünlüğünün ayrılmaz bir parçası olarak gören ve tarihsel bağları ile ülkedeki konumunu korumaya çalışan Suriye, 2005 yılında Sünni lider Refik Hariri'nin suikastından sorumlu tutulmasıyla

Lübnan'dan uzaklaştırılmıştır. Lübnan, Suriye'deki krize müdahil olmamak amacıyla tarafsızlık politikası izlemiş olsa da Hizbullah lideri Nasrallah'ın savaşa taraf olduğunu ilanı ile yeni bir krize sürüklenmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyanın tanık olduğu en büyük insani krizde Lübnan, Filistinlilerde olduğu gibi Suriyeli mültecilerde de kapılarını açık tutmuş, ancak düzenli ve yeterli bir mülteci politikası izleyememiştir.

Akademik yazında ve sosyal yaşamda “mülteci” ve “göçmen” kavramlarının birbiri ile karıştırılması sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Ancak bu kavramlar hukuki açıdan birbirine yakın olsalar da farklı kavramlardır ve muhatapları açısından farklı hukuki uygulamaların gerçekleştirilmesine neden olmaktadır. Bu nedenle çalışmanın kuramsal boyutu ve incelenmesine geçilmeden önce bu kavramların kısaca belirtilerek arasındaki farkın ortaya konmasının konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Mülteci kavramı (BMMYK, 2017:3);

“ırkı, dini, uyruğu, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri nedeniyle zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve o ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yahut uyruğu yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu zulüm korkusu nedeniyle dönmek istemeyen kişilerdir”

Göçmen kavramı ise; genel bir tanımı bulunmamakla beraber, dışarıdan bir zorlama-baskı olmaksızın bireyin kendi özgür iradesi ile maddi-sosyal durumunu iyileştirilmesi amacıyla başka ülkeye ya da bölgeye bireysel ya da topluca göç etmesidir (Göç Terimleri Sözlüğü, 2009:37). Mülteci ve göçmen terimleri hukuki olarak farklı terimler olup, kamuoyunda yaygın olarak aynı ifadeler şeklinde kullanıldığından anlam karmaşasına sebebiyet vermemek için açıklanmıştır.

2. İSRAİL'İN KURULUŞU VE LÜBNAN'DAKİ ETKİLERİ

Lübnan, Ortadoğu ticaretinin en işlek yolları üzerinde bulunması sebebi ile tarih boyunca küresel güçlerin etkisine ve nüfuz mücadelelerine sahne olmuştur. Bu küresel güçlere 1948 yılında Filistin topraklarında bir devlet olarak kurulan ve Lübnan ile sınır komşusu olma özelliğine sahip olan İsrail Devletinin eklenmesi ülkenin siyasi sorunlarını katlanarak arttırmıştır. 1948 yılında İsrail Devletinin kurulması öncelikle Filistinlileri etkilerken tüm bölge ülkelerinde de etkilerini göstermiştir (Sağlam, 2014:1-3). İsrail'in kurulmasının hemen ardından 1948 yılında ilk Arap-İsrail Savaşı yaşanmış, Lübnan ise bu savaşa sembolik olarak katılmışsa da Siyonist güçler tarafından 14 köyden oluşan bir şeridi işgale uğramıştır (Traboulsi, 2012:114). 1947 yılının Kasım ayında Birleşmiş Milletler'in onayı ile bölge halkının çoğunun itirazına rağmen Filistin toprakları Yahudi ve Arap topraklarına bölünmüş, Birinci Dünya Savaşı'ndan beri Filistin'deki sömürgeci unsur olan Büyük Britanya'nın da yardımları ile İsrail Devleti kurulmuştur. Bölgede, İsrail gibi sömürgeci bir gücün var edilmeye çalışılmasının temelinde sömürgecilik unsurunun eski halini alarak bölgede hâkim olması ve Arap dünyasına boyun eğdirme çabalarında bu yeni sömürgeciliğin kullanılması yatmaktadır. Bu şekilde Birleşik Devletlerin ve Batı Avrupa'nın Arap yoğunluğundaki Doğu'da çıkarları garanti altına alınmak istenmiştir. Öyle ki Filistin; Yahudi ve Arap toprakları şeklinde bölünürken, yaşayanların 600.000'i Yahudi ve 1.300.000'ü Arap'dı. Toprak genişliği olarak ise Filistin topraklarının %8'inden daha az bir kısmı Siyonistlere aitken, Birleşmiş Milletlerin verdiği karar ile Filistin'in %55'i Yahudilere verilmiştir. Bu kuruluş yaşanırken Yahudi kesim tarafında Araplara ait 400 Köy yıkılarak tamamen yok edilmiştir. Şu an üzerinde İsrail Devleti'nin Kurulu olduğu topraklar, yüzyıllar boyunca kökleri ile bağlı oldukları Filistinlilerin terör uygulanarak zorla terk etmek durumunda kaldıkları topraklardır (Odeh, 1986:24-25).

1948 yılında İsrail'in kurulması, Ortadoğu'daki Arap birliği düşüncesini giderek yükseltmiş ve Pan- Arabizm ideali ile hareket eden devletler bir araya gelerek Arap-İsrail Savaşlarını başlatmıştır. Bu durum, İsrail'in sınır komşusu olan Lübnan'ı da derinden etkileyerek yeni ve zorlu bir sürecin başlayacağını habercisi olmuştur. 1948'de İsrail'in resmi olarak kurulmasından itibaren yaşanmaya başlayan Arap-İsrail Savaşı sonrasında yaklaşık olarak 750.000 Filistinli topraklarını terk etmek durumunda kalmıştır. Arap Devletlerine karşı İsrail Devletinin yer aldığı savaşlardan özellikle 1967 yılında yaşanan en karmaşık ve belirgin etkileri ile kendini göstermiştir. 1967 Arap-İsrail savaşı ile beraber İsrail kendi sınırlarını aşarak Filistinlilere ait birçok alanı işgal etmiş, bunun sonucunda Filistinliler ise Lübnan ve Ürdün'e sığınarak güvenliklerini sağlamak zorunda kalmışlardır. Filistinliler İsrail baskısı ile bu iki ülkeye sığınırken, Filistin'de bulunan FKÖ üyeleri de bu ülkelere geçerek faaliyet alanlarını genişletmiştir (Ebrem, 2021:2078).

Ürdün'e gelen sığınmacıların arasında FKÖ mensubu militanların bulunması durumundan rahatsız olan Ürdün Kralı Hüseyin'in, "*Kara Eylül*" adı verilen girişim neticesinde Ürdün toprakları içerisinde bulunarak çeşitli askeri faaliyetlerde bulunan FKÖ mensuplarını ülkeden çıkartması neticesinde birçok FKÖ mensubu Lübnan'a yerleşerek Lübnan'ı yürüttükleri Filistin davasının üssü olarak kullanmayı hedeflemiştir. Filistinlileri Lübnan'a yönelten Ürdün'deki Kara Eylül Olaylarının sonucu, Ürdün Monarşisine karşı tehdit unsuru olan El-Fetih, FKÖ ve diğer gerilla guruplarının Ürdün'den uzaklaştırılması olmuştur. Güney Lübnan'a yerleşerek bu bölgeyi İsrail'e karşı bir üs olarak kullanan Filistinli gerillalara karşı İsrail de Güney Lübnan'a saldırılarda bulunmuştur. Lübnan'ın iç siyasetini derinden etkileyen olaylarda; Müslüman kesim Filistin'i desteklerken, Edde (Ulusal Blok), Cemayel (Falanjist Parti) ve Chamoun (Ulusal Liberal Parti) karşı görüşte yer almıştır (Arı, 2017:95-98).

Filistinlilerin Lübnan politikalarındaki etkisi 1964'te kurulan FKÖ ile olmuştur. 1967'de örgüt lideri Ahmed Şükeyri'nin istifa etmesi ile liderliğe gelen Yahya Hamuda sonrasında 1969 yılında örgütün başına geçen Yaser Arafat ile FKÖ en yüksek gücüne ulaşmıştır. Örgütün Yaser Arafat ile ulaştığı güç İsrail'e karşı kullanılmış ve çok yönlü bir mücadelenin başlangıcı olmuştur. 1968'de Ürdün'deki Filistinlilerin bulunduğu Karameh kamplarına İsrail'in saldırılar düzenlemesine Filistinli gruplar karşılık vererek İsrail'i başarısızlığa uğratmış, bu durum Filistinli grupların güçlerinin farkına varmalarını sağlamıştır. "*Karameh Operasyonu*" olarak adlandırılan operasyon ile İsrail'e kayıplar yaşatan Filistinli gerillalar artan güçleri ile Güney Lübnan'ı da İsrail'e karşı üs olarak kullanmışlardır. Güney Lübnan bu dönemde Filistinlilerin yerleşikliğini daha net anlatmak için "*Fetihistan*" olarak adlandırılmıştır. Lübnan'a gelen Filistinlilerin gerek örgütlenmeleri, gerek de ülkeyi üs olarak kullanıp İsrail ile çatışmalara girmesi Lübnan'daki yöneticileri fikir ayrılığına sürüklemiştir. İsrail'i müttefik olarak gören Hristiyan kesime karşı Filistin sempatisi duyan Müslüman kesim oluşurken hem Müslüman, hem de Hristiyan kesim kendi arasında bölünmeler yaşamıştır (Arı, 2017:95-98).

Özellikle 1967 Arap-İsrail Savaşı neticesinde Lübnan'a yerleşen Filistinliler ve onlara ait askeri organizasyon olan FKÖ, görünüşteki amaçlarını Filistin mücadele ruhunu canlı tutmak olarak belirtse de Lübnan iç işlerine dâhil olarak Lübnan'daki siyasal zayıflıktan faydalanarak kendi askeri ve siyasal konumunu güçlendirmeye çalışmıştır (Özdemirci, 2016:82-83).

Lübnan, Arap güçleri tarafından engellenemeyen İsrail karşısında askeri bir rol oynamak istemeyerek İsrail'e sınırı olan Arap devletleri içerisinde tek başına Rodos Ateşkes Anlaşmasını imzalayarak İsrail ile olan uluslararası sınırlarını kabul ederek mevcut durumunu ve parlamenter sistemini korumak istemiştir. Ancak dış müdahaleler sonucunda çekildiği İsrail mücadelesi ve Filistinli meselesinde kendini iç savaşın içerisinde bulmuştur (Lewis, 2017:466-467).

Ülkenin bu karmaşık yapısına özellikle 1960'lı yıllardan sonra Karameh Operasyonu sonrası Filistinlilerin de katılması ile İsrail saldırıları Lübnan'a yönelmiş ve şiddetle artmıştır. 1968'e gelindiğinde İsrail'in Beyrut havaalanına saldırıda bulunması ile 13 uçağın kullanılamaz hale gelmesi ve Filistinli mültecilerin yaşamlarını sürdürdüğü kamplara ateş açması karşısında Lübnan ordusunun sessiz kalması, bu durum karşısında Filistinlileri engellemeye çalışan Lübnan ordusunun çoğu zaman Filistinli gerillalara karşı uyguladığı şiddete karşı tepki olarak başbakan Raşid Kerami istifa etmiştir. Lübnan'da yaşanan bu gergin olaylar içinde uzlaşma ortamı yaratmak isteyen Arap Devletlerinin araya girmesi ile 1969 yılında Kahire Anlaşması imzalanmıştır (Arı, 2017:95-98). 1969'da Mısır devlet başkanı Abdül Nasır'ın arabuluculuğu ile imzalanan Kahire Anlaşması'nın tarafları FKÖ lideri Yaser Arafat ve Lübnan Genelkurmay Başkanı Emile Bustani olmuştur (Atacan, 2004:291-293).

Kahire Anlaşmasında alınan kararlara göre; Filistinli güçlerin Lübnan toprakları üzerinden ateş açması yasaklanırken, Lübnanlı yetkililerin Filistinli gerillalara serbestlik sağlaması ve kamplarda bulunan Filistinlilerin bu kampları askeri amaçla kullanabilme serbestliği sağlanmıştır. Bunun yanında yine Filistinliler kamplarında silahlarını kullanabilecek ve Lübnan'ın diğer bölgelerinde yaşamlarını sürdüren Filistinliler isteğe bağlı olarak bu kamplara katılabilecektir. Bu ayrıcalıkları elde eden FKÖ'nün Lübnan'da "*Devlet içinde devlet*" gibi hareket etmeye başlayarak ülke egemenliğine ve bütünlüğüne zarar vereceği endişesini ortaya çıkarmıştır (Arı, 2017:95-98).

Kahire Anlaşması sonucunda kazandıkları statü ile kontrolü ele alan Filistinliler, Lübnan'da yaşayan farklı etnik-dinsel/mezhepsel gruba mensup kişileri karşı karşıya getirmiştir. Hristiyan kesimin olumlu karşılamadığı Kahire Anlaşmasını Raymond Edde, İsrail'den gelebilecek saldırıların zeminin hazırlanması olarak görerek anlaşmanın iptal edilmesini talep etmiştir. Müslüman kesimden Kemal Canbolat FKÖ'yü destekleyerek Kahire Anlaşmasının geçerliliğini savunmuştur. Kahire Anlaşması üzerinde fikir birliğinin sağlanamaması ile Lübnan meclisinde onay bulmayan anlaşma 1988'de tek taraflı olarak kaldırılmıştır (Atacan, 2004:291-293).

Lübnan'da 1975 yılında başlayan İç Savaş'ın 1989 yılına kadar sürmesi Filistinli mültecilerin de etkisi ile gerçekleşmiştir. Ülkenin kendi çok çeşitli mezhepsel ve etnik yapısının etkisi ile uzun süren şiddetli bir iç savaşa girmesi Suriye ve İsrail'in müdahalesi için kaçınılmaz bir olay olmuştur. İsrail uzun süre Güney Lübnan'ı işgal altında tutarak bölgedeki gücü kendi elinde tutmaya çalışmıştır (Özdemirci, 2016:82-83).

Kurulduğu günden itibaren Lübnan için güvenlik tehdidi olan İsrail'in Lübnan'a etkileri yalnızca Filistinli mülteciler ile olmamıştır. Kuruluşunu takip eden yıllarda, ilki 1978 yılında olmak üzere ikincisi de 1982 yılından başlayarak 18 yıl süren işgaller ile ülkeye büyük hasar vermiştir. Kanlı Eylül olayları ile 1970'te Ürdün'den ayrılmak zorunda kalan Filistinlilerin Lübnan'ın Güney kesimine yerleşmesi ile Lübnan İsrail için bir hedef tahtasına dönüşmüştür (Sağlam, 2014:3-4).

3. FİLİSTİNLİ MÜLTECİLERİN DURUMU

Fransızların Lübnan'dan çekilmesi ile ülkede beklenen istikrar yine sağlanamamıştır. Demografik açıdan Müslümanlar giderek artan bir nüfusa sahip olmuşlar ve siyasi iktidardan bazı taleplerde bulunmuşlardır. Ancak yönetimi elinde bulunduran Hristiyan Maruniler bu talepleri dikkate almamıştır. Bu durum nedeniyle Müslüman kesim içerisinde iktidara karşı geliştirilen olumsuz tavırlar artmıştır. Ancak bunun yanında istikrarın sağlanamamasının tek nedeni bu durum değildir. Ülkede mevcut olan istikrarsızlığın birçok sebepleri bulunmaktadır.

İsrail'de kurulan Yahudi devletin sonucunu olarak 1960'lı ve 1970'li yıllarda çok sayıda Filistinli sığınmacı Lübnan'a yerleşmiştir. Dini ve siyasi bölünmeleri getiren bu göç hareketi ile yurtlarından edinen başlangıçta sayıları 140.000 olan, ancak zamanla sayıları artış gösteren Filistinliler Lübnan'a yerleşmiştir. Özel kategorili yabancılar olarak sınıflandırılan ve çalışma izinleri olmaması durumunda Lübnan'da çalışma hayatına dâhil edilmeyen Filistinli mültecilere ülkedeki dini guruplar arasında oluşturulmuş dengenin bozulması endişesiyle vatandaşlık hakkı verilmemiştir. Filistinli mültecilerin bulunduğu kamplarda gün geçtikçe çeşitli ayaklanmalar yaşanmış, çeşitli çıkarlar doğrultusunda mültecilerin bu hareketleri Lübnan Ulusal Hareket'i tarafından destek bulmuştur (Atacan, 2004:291-293).

Filistinli mülteciler sorunu Lübnan İç Savaşı'nın bir kıvılcımı olarak ülkenin hâlihazırdaki kırılğan ve karmaşık yapısını daha da kötüye sürükleyen bir dış etken olmuştur. İlk Arap-İsrail Savaşlarının yaşandığı 1948 yılı ile beraber Lübnan'a göç etmeye başlayan Filistinliler, ülkedeki hassas nüfus dengesini değiştirecek bir sorun haline gelmiştir. 1960'lı yılların sonuna gelindiğinde Filistinli bazı grupların silahlanarak örgütlü hale geldiği görülmüştür. 1967'de yaşanan savaş sonrasında İsrail'in Filistin, Gazze, Batı Şeria, Golan Tepeleri ve Sina'yı işgal ederek Kudüs'ü ele geçirmesi ile Pan-Arabizm hasar görmüştür. Arap birliğinin bu durumuna çözüm bulmak için Arafat liderliğindeki FKÖ eylemlerini arttırarak gerçekleştirdiği silahlı eylemler ile Ürdün'den gönderilirken kaybedilen Filistin gücünü 1972'de Lübnan'da toparlamaya çalışmış bu da Lübnan İç Savaşının sebeplerinden biri olmuştur (Elik, 2016:44-46).

Ülke nüfusunun yaklaşık %10'una denk gelen Filistinli mülteciler Lübnan Hükümeti tarafından İsrail işgalinin ve ülkedeki iç savaşın en büyük sorumlusu olarak görülmüş, hükümetçe uygulanan politikalar da mültecilere karşı savaş niteliğinde olmuştur (Çelik, 2012:148). 13 Nisan 1975'te Hristiyan Falanjistlerin Tel Zaatar kampına giden Filistinli işçilerin bulunduğu araca ateş açmaları ile Lübnan İç Savaşı başlamıştır (Sezer, 2019:140-141). Sırası ile 1948-1949 ve 1967 Arap-İsrail Savaşları sonrasında Lübnan'a gelerek yerleşen ülkenin yerli nüfusunu oluşturmayan Filistinliler sonrasında, 1970-1971 Ürdün İç Savaşı ile ülkeye yerleşerek giderek sayıca fazlaşmıştır. Lübnan'ın İç Savaşa girmesinin sinyallerini verdiği yıllarda sayıları tam olarak bilinmese de ülkede 200.000 Filistinli mülteci olduğu düşünülmüştür. 1978 yılında ülkedeki Filistinli mülteci sayısının 350.000 olduğu, bu mültecilerin arasında sayıları 5.000 ila 7.000 arasında değişen El-Fetih gerillalarının bulunduğu belirtilmiştir (Armaoğlu, 2019:472-474).

Birleşmiş Milletler Mülteci Yüksek Komiserliği'nin (BMMYK) 2019 verilerine göre, 5,5 milyon nüfusu bulunan Lübnan'a gelen mültecilerin bir milyonu kayıtlara geçmiştir. Bunun yanında yaklaşık 280 bin Filistinli ve 6 bin Iraklı mülteci bulunmaktadır. Ancak, 2015'te BMMYK Suriyeli mültecileri resmi kayıt altına almamayı durdurmuştur. Bu nedenle de güncel veriler gerçeği bire bir yansıtmamıştır. Resmi olmayan sonuçlara göre ülkede 1,5 milyon mültecinin bulunduğu düşünülmektedir (Tinas, 2020:17-18). Filistinli mültecilerin hayatlarını devam ettirebilmesi için Lübnan'da 12 adet mülteci kampı kurulmuştur. Ancak bu kamplar zamanla kamp-kent kavramına benzeyen yaşam şartlarının zor olduğu mahallelere evrilmiştir. Birleşmiş Milletler Mülteci Yüksek Komiserliği tarafından 2016 yılında açıklanan rapora göre Lübnan'daki Filistinli mülteci sayısı 450.000'dir. Oldukça zor şartlarda yaşam mücadelesi veren Filistinli mültecilere Suriye iç savaşı ile Suriye'den göç eden

Filistinli mültecilerin de eklenmiş olması Lübnan için zorlukları beraberinde getirmiştir. Mülteci kamplarının mevcut mülteci sayısını karşılayamaması, kamplardaki insanlık dışı yaşam koşulları, temel ihtiyaçların karşılanmasındaki zorluklar ve elektrik-su kaynaklarına ulaşmadaki sıkıntılar gerek göçmenler, gerekse de Lübnan hükümeti için sorun olmuştur (Özdemirci, 2016:95-96).

Lübnan'da çeşitli işlerde çalışarak ülke ekonomisinin hareketlenmesinde katkı sağlayan Filistinli göçmenler aynı işleri yapan Lübnanlı vatandaşlara göre ucuz işçi olarak çalışmıştır. Ülkelerinden ayrılarak mülteci konumuna düşen Filistinlilere ülke dışındaki aileleri tarafından yapılan yardımlar ekonomiye katkı sağlayarak Lübnan ekonomisinin canlılığını korumaya fayda sağlamaktadır. Kalifiye ve üst kalifiye işçi konumunda olan mülteciler Lübnan'da olduğu gibi diğer Arap ülkelerinde de ekonomik gelişmelere yardımcı olmaktadır. Tüm bunlara rağmen ülke içerisinde Filistinliler ezilerek toplum dışına itilen bir yabancı sorunu olarak kabul edilmiştir (Odeh, 1986:212).

Lübnan'a gelen Filistinli mülteciler Birleşmiş Milletler denetimi altında kamplara yerleştirilmiş, ancak sadece yarısı kamplarda yer bulabilmiştir. Mültecilerin kalan yarısı Sabra- Şatila isimli kamp benzeri alanlara ve ülkenin güneyinde bulunan tarımsal bölgelere yerleştirilmiştir. İsrail tarafından uygulanan baskı neticesinde Lübnan'a yerleşen Filistinlilerin geri dönmeleri engellenerek bu mültecilerin ülkeye kalıcı olarak yerleşmesinin zemini hazırlanmıştır. Lübnan'da var olan kutuplaşma Filistinli mülteciler için de geçerli olmuş, Hristiyan mülteciler Müslüman olanlardan ayrı olarak Beyrut'un kuzeyindeki iki kampa toplanmıştır (Atacan, 2004:291-293).

1978 yılının Mart ayında Filistinli milisler tarafından bir otobüse yapılan saldırı ile Tel-Aviv'de 32 kişinin hayatını kaybetmesi sonucu 25 000 kişilik İsrail gücü Lübnan'ın işgaline başlamıştır. Litani Operasyonu olarak adlandırılan işgalde kısa zamanda Lübnan'ın %10'u ele geçirilerek 2000 insan hayatını kaybetmiş ve 250 000 kişi de mülteci durumuna düşmüştür. 19 Mart 1978'de BM Güvenlik Konseyi'nin 425 sayılı kararı ile İsrail'in Lübnan'daki bu işgalini sonlandırması kararlaştırılmış ve 426 sayılı karar ile 6000 kişilik BM gücü (UNIFIL) güvenlik ortamının oluşması için bölgeye yerleştirilmiştir. Ancak, 1982 yılına gelindiğinde Lübnan ile olan sınırını ihlal eden İsrail tekrar işgal eyleminde bulunmuştur. 1978'de Güney Lübnan'ın işgali ile ülkedeki FKÖ ile baş edemeyeceğini anlayan İsrail bu kez daha geniş çaplı bir işgal uygulamıştır. Yaklaşık 90 000 kişiden oluşan askeri ile BM kuvvetlerini aşarak Lübnan'ın neredeyse tamamını işgal etmiştir. 518 sayılı BM kararı ile İsrail kuşatmasının kaldırılması kararlaştırılmış ve 18 Ağustos 1982'de Lübnan-İsrail-FKÖ tarafından kabul edilen Habib Planı uygulanmıştır (Arı, 2017:101-108).

Ülkedeki mültecilerin çoğu Güney Lübnan'da yaşıyorken bir kısmı Sayda ve Sur bölgelerine de yönelmiştir. Ancak İsrail'den gelebilecek tepkilerden çekinen Lübnan hükümeti bu sığınmacıları İsrail sınırındaki Güney Lübnan'dan alarak Bekaa, Trablus Baalbek, Anjara ve Beyrut gibi alanlarda konumlandırılmış BM desteğindeki 17 kampa yerleştirmiştir. Kamplar içerisinde 12 kişinin yaşadığı ve kişi sayısına göre dar alanın olduğu hayat şartlarının çok düşük olduğu yerler olmuştur. 12 kişinin yaşadığı kamp odalarına mültecilerin sadece başları içeride kalacak şekilde sığınmaları, kampların farklı bir çeşidi olan baraka benzeri yapılarda da birçok ailenin bir arada yaşadığı ve çadırlardaki kişisel alanlarını aralarına perde çekerek korudukları görülmüştür. Ölüm ve yaşam arasında gidip gelen mültecilerin bulunduğu kamplardaki bu insanlık dışı hayatı tarif etmek için çevrede bulunanlar Sayda yakınlarındaki Ayn el-Hilveh kampına "*hayvanat bahçesi*" benzetmesinde bulunmuşlardır (Atacan, 2004:472-474).

Yaser Arafat'ın Ağustos 1982'de Lübnan'dan ayrılması ile Lübnan'daki örgütlenmiş Filistin gücü önemini ve etkisini yitirmiştir. Ancak, verilen BM kararına rağmen Filistin kamplarında FKÖ mensuplarının bulunduğu bahanesi ile İsrail Beyrut'taki mülteci kamplarını kuşatmıştır. Filistinli mülteciler için tarihin en büyük ve acı olaylarından biri olan 16-17 Eylül 1982'de yaşanan kuşatmada, Falanjist milisler Sabra ve Şatila mülteci kamplarına yaptığı insanlık dışı saldırılarda savunmasız halde bulunan birçok sivil katletmiştir. İsrail askeri tarafından tümüyle kuşatılmış olan kamplarda, Hristiyan Falanjistlerin uyguladığı katliamın İsrail destekli ve dönemin savunma bakanı Ariel Şeron bilgisi dâhilinde gerçekleştiği bilgisinin gün yüzüne çıkması ile Şeron istifa etmiştir. Bu olay sonrasında Ariel Şeron "*Sabra ve Şatila kasabı*" lakabı ile tarih sahnesinde yerini almıştır (Arı, 2017:101-108).

Filistinli mültecilerin barınmalarında, beslenmelerinde yaşanan olumsuzluklar eğitim hayatlarında da mevcuttur. Mülteci çocuklar yalnızca BM Mültecilere Yardım Teşkilatı tarafından açılan okullara gönderilebilmiş, devlet okulları tarafından kabul edilmemiştir. Ülkede ilkokul sonrası orta öğretimin paralı olması sebebi ile Filistinli mülteci çocuklar bu eğitimden de mahrum kalmıştır. Filistinli mültecilerin bulunduğu diğer iki ülkeden Ürdün ve Suriye'de mültecilerin yaşam şartları Lübnan'a göre daha iyi durumdadır. Ürdün mültecilere vatandaşlık hakkı verirken, Suriye bu hakkı vermemiştir. Ancak buradaki mültecilere çalışma hayatında, orduda ve

memuriyet görevlerinde Suriye vatandaşı gibi çalışma hakları verilmiştir (Armaoğlu, 2019:472-474).

Lübnan nüfusunun 2,5 milyonunu oluşturan Suriyeli ve Filistinli mültecilerden özellikle Filistinli mültecilerin çoğu kimliksiz ve vatandaşlık statüsü olmadan yaşamlarını sürdürmektedir. Nüfusa kayıtlı olmadıkları için rakamları resmi olarak bilinmeyen bu sığınmacılar; kendilerine ait konut edinmek, belli başlı mesleklerde çalışabilmek, yaşanması zor olan evlerde tadilat yapmak ve 5-6 saat ile sınırlı elektrik kullanımı hakları ile birçok ihtiyaçtan mahrum kalmıştır. Sabra, Şatilla ve Burj El Barajne gibi harabeyi andıran dar sokaklarla çevrelenmiş bakımsız kamplarda elektrik tellerinin dışarıdan önlem alınmadan insan boyuna yakın alçak seviyelerde konumlandırılması ve yağmur sularının bu elektrik telleri ile teması sonucu sıkça yaşanan elektrik çarpmaları mültecilerin maruz kaldığı zor şartlardandır. Günlük 5-6 saat elektrik kullanabilen, kimi zaman bu elektriğe hiç ulaşamayan kamplarda salgın sebebi ile ilaç, dezenfektan ve izole elbise ihtiyacı da önemli bir diğer sorundur. Kamplarda yaşamlarını sürdürmek zorunda olan ve özel eğitim gereksinimi olan ve yetersiz beslenme-salgın hastalıklar nedeni ile sayıları giderek artan engelli çocuklar eğitimden de mahrum kalmışlardır (Gökçimen, 2021).

1950'de kurularak mültecilerin ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlayan BM Filistinli Mültecilere Yardım Ajansı (UNRWA) kişi başı 27 dolarlık yardımda bulunmuş, bu durum Filistinli mültecilerin geleceğinin sığındıkları ülke tarafından belirlendiğini göstermiştir. Gittikleri her ülkede kuşku ve endişe ile karşılanan mülteciler, İsrail engeli ile karşı karşıya olduklarından siyasi faaliyetlerden de uzak durmaya çalışmıştır. Bu durumda mülteciler Filistinli kimliklerini hep koruyarak ev sahibi ülke vatandaşları ile bütünlük gösterememiştir (Cleveland, 2008:396).

Filistinlilerin gelişi ülkedeki hassas nüfus dengesini değiştirerek, gruplar arasında ayrışmayı derinleştirmiştir. Mezhepsel dengeler üzerine kurulu olan mevcut sistemin değişmesi ve İç savaş sonrası imzalanan Taif Anlaşması ile keskinleşen ayrışma toplumun öğelerinin bir biri ile olan bağının koparak gruplar arasındaki düşmanlığın artmasına neden olmuştur (Köprülü ve Ebrem, 2013:8-12).

4. TARİHSEL BOYUT İLE LÜBNAN'DAKİ SURİYE ETKİSİ

Siyasi bütünlüğünü M.Ö. 333 yılında kaybeden Lübnan, 15. yüzyıla kadar Suriye topraklarının bir parçası olarak varlığını sürdürmüştür. Fenikeliler döneminde ticari faaliyetlerin yoğun olduğu Lübnan ve Suriye toprakları 1516'den 1918'e kadar Osmanlı idaresinde kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devletinin parçalanması ile Suriye bölgesi de Bilad-i Şam adı ile Fransız mandasına girmiştir. 1920 yılında Suriye'den ayrılarak yeni bir devlet olan Lübnan, geçmişteki Lübnan Dağı ile sınırlı olan konumunu genişleterek geçmişte ilişkiler içinde bulunduğu çevre bölgeleri de kapsamıştır (Muran, 2013:3-6).

Lübnan'ın Suriye'nin bir parçası olduğu ve günümüz sınırlarının batılı devletler tarafından rast gele çizildiğini düşünen Suriyelilerin büyük bir kısmı Lübnan, Filistin, Hatay ve Ürdün'ün zorla alındığını düşünmektedirler. Bu gerekçeler ile 1970'li yıllara kadar Suriye'nin Lübnan topraklarında yeniden egemenlik kurabilmeleri için faaliyetlerde bulunmuşlardır. Özellikle 1973 yılında Golan Tepelerinin İsrail'in eline geçmesi ile Suriye, geçmişteki topraklarını geri almaya çalışmıştır. Günümüzde de Lübnan'daki olaylarda faaliyet gösteren Suriye geçmişten bu yana yürüttüğü bu politikasının halen devam ettiğini göstermektedir (Efegil, 2013:93).

Görünürde 1976 yılında Suriye'nin Lübnan'a askeri müdahalede bulunması ile başlayan Lübnan'daki Suriye etkisi aslında Suriye'nin Lübnan'ı her zaman kendine ait bir toprak parçası olarak görmesinden kaynaklanan geçmişe dayalı bir durumdur. Bu sebeple Lübnan'ı bağımsız bir devlet olarak tanımamış, her zaman Büyük Suriye idealinin hayalini kurmuştur. 1976 yılından başlayarak 2005 yılındaki Sünni başbakan Refik Hariri'nin suikastına kadar Suriye'nin Lübnan'da güçlü bir varlığı bulunmuştur (Tinas, 2020:16-17).

Lübnan iç savaşında Filistinli mültecilerin etkisi büyüktür. Ancak ülkeyi bir iç savaşa sürükleyen tek unsur da bu mülteciler değildir. Ülkenin 15 yıl süren savaş hali kaçınılmaz olarak Suriye ve İsrail'in müdahalelerini beraberinde getirmiştir. Güney Lübnan'ın 1978 ve 1982 yıllarında İsrail tarafından işgal edilmesi ve İsrail'in ülkeden çekilmesi sonrasında da Suriye'nin halen ülkede askerlerini bulundurması bölge politikasındaki hedeflerin çeşitliliğini göstermektedir (Özdemirci, 2016:82-83).

İç savaşın son zamanlarını kapsayan 1990'lı yıllarda Lübnan'da, Suriye ve onun ülkedeki farklı dinsel-mezhepsel gruplardan oluşan müttefiklerince yönetilen siyasi sistem mevcuttur. 1989 yılında imzalanarak ülkedeki iç savaş sona erdiren Taif Anlaşması Lübnan'daki Suriye varlığını pekiştirirken sayıları yaklaşık 30.000'i bulan Suriye askerlerinin de Lübnan'da bulunması bir araç olarak kullanılmıştır. Lübnan'daki hâkimiyet alanını korumak isteyen Suriye, Taif sonrası getirilen yeni düzende yapılan parlamento seçimlerini

etkileyerek Suriye destekçisi kişi ve grupların siyasal sistemde önde gelmesini sağlamıştır. 1990'lı yıllarda İsrail-Amerika Birleşik Devletleri (ABD) açısından Lübnan için kilit ülke konumunda olan Suriye, 2000'li yılların değişen politik düzeni ile eski nüfuzunu kaybetmiştir (Muran, 2013:33-43).

Refik Hariri suikastının Suriye tarafından yapıldığı düşünceleri ile Suriye askerleri Lübnan'dan tamamen çekilmiş ve bu durum Lübnan'ın iç siyasetinin Suriye olmadan yeniden şekillenmesine yol açmıştır. Böyle bir değişimin olması da ancak Hariri cinayeti gibi büyük bir olay ile gerçekleşebilirdi. Suriye'nin ülkeden çekilmesi ise Lübnan'da mezhepler arasında yeni birlikliklerin kurulmasına sebep olmuştur (Clark ve Zahar, 2011:1-18).

2000'li yılların öncesinde Suriye, Lübnan için istikrara katkı sağlayan unsur olarak nitelendirilirken, ilerleyen süreçte politik gelişmelerin etkisiyle Lübnan'daki demokratikleşmenin önündeki engel olarak nitelendirilmeye başlanmıştır (Köse, 2006:71). Bu yıllarda Clinton-Esad arasında yapılan görüşmelerden olumlu sonuçların çıkmaması ve ABD ile İsrail'de yönetime yeni gelenlerin Suriye ile barış ilişkileri geliştirmek noktasında düştüğü fikir ayrılığı Suriye'nin bu süreçteki konumunu değiştirmiştir. Hafız Esad'ın ölümü ile yerine geçen Beşar Esad döneminde de kontrollü bir süreç yaşanmamıştır. 11 Eylül den sonra George W. Bush yönetiminde de değişikliğe gidilmesi ABD'nin Suriye'yi hedef ülke haline getirerek buradaki rejimi değiştirmek istemesinin etkileri Suriye'de olduğu gibi Lübnan'da da görülmüştür (Muran, 2013:33-34).

Lübnan'ın resmi olarak kurulmasından bu yana Suriye uluslararası güç olarak ülkeye etki ve müdahale eden en önemli aktörlerden biri olmuştur. Özellikle Şii örgüt Hizbullah ile yakın ilişkilerde bulunan Suriye, 2011'de yaşanan Suriye iç savaşında Hizbullah'ın Suriye'deki Beşar Esad rejimine yardımcı bulunmak amacıyla sahadaki çatışmalara katılması ile güçlü bağlar kurmuştur. Suriye iç savaşına müdahil olmak istemeyen Lübnan'ın siyasi diğer kesimi ise Hizbullah'ın krize dâhil olmasını ve yaşanacak çatışmaların olumsuz etkilerini düşünmektedir. Hizbullah'ın Suriye iç savaşına desteğinin yansımaları Lübnan'da mezhepsel çatışmalar ile kendini göstermiştir. Lübnan'da Beşar Esad yanlıları ve Beşar Esad karşıtları arasında çıkan çatışmaların etkisi ile toplumsal bölünmüşlüğü getirmiş olduğu iç çatışmalar ve siyasal sistemdeki kriz ülkeyi derinden etkilemiştir (Ebrem, 2021:2077).

5. 2011 SURİYE İÇ SAVAŞI VE LÜBNAN'A YANSIMALARI

Arap Baharı, Arap Devrimi ve Arap Uyanışı gibi ifadelerle adlandırılan 2011 yılında Tunus, Mısır ve Yemen'de meydana gelerek iktidar değişikliği olarak başlayıp tüm Ortadoğu'yu etkileyen değişim 2011 Eylülünde Suriye'yi de etkisi altına almıştır (Arı, 2017:140). 17 Aralık 2010'da Tunus'ta yaşayan üniversite mezunu bir genç olan Muhammed Bouazizi'nin işsizlik sebebi ile kendini yakması sebebi ile başlarda protesto gösterileri olarak Tunus'ta başlayıp diğer ülkelere yayılmıştır. Uzun süren otoriter rejimler, ekonomik gelir dağılımındaki adaletsizlik, ekonomik üst sınıfın rejim yanlısı kimselerden seçilmesi ve her ülkenin kendine özgü sosyal yapısının eklenmesi ile süreç farklı konumlara gelmiştir. Libya, Tunus, Mısır ve Yemen bu durumda iktidar değişimine giderken, Ürdün ve Bahreyn tüm protestoların sonuç vermediği ülkeler olmuştur. Suriye'de ise; mevcut rejim iktidardaki varlığını koruyabilmek amacıyla tüm gücünü kullanarak meseleyi bölgesel sınırlarını aşan uluslararası bir durum haline getirmiştir (Kurt, 2014:8).

Suriye'de merkezi hükümete karşı muhaliflerin hak, özgürlük ve adalet isteği ile başlattığı ayaklanmalar uluslararası kamuoyunda ses getirerek otoriter yönetime karşı verilen bir özgürlük mücadelesi olarak nitelendirilmiştir. Çatışmalar başlangıçta siyasi yönü ile ortaya çıksa da, özgürlük ve demokrasi gibi kavramlar ile merkezi hükümetin muhalefetle arasındaki iktidar mücadelesi haline dönüşmüştür. Merkezi hükümet ile muhalefet arasında görünüşte iktidar mücadelesi için yaşanan siyasi nedenli çatışmalar sivillere karşı da şiddet olaylarının artması ile silahlı çatışmalara dönüşmüştür. Böylece çatışmaların yalnızca siyasal bir hâl arayışı ya da iktidar mücadelesi olmadığı anlaşılmıştır. Farklı birçok etnik, dinsel ve mezhepsel kimliğin bulunduğu ortam aslında kimliksel aidiyetin de çatışma ortamını hazırlayan bir unsur olduğunu göstermektedir. Bu farklı kimlikler çatışmaların yegâne sebebi olmamakla beraber çatışmaların kökenini ve gelişimini etkilemiştir. Suriye'de protestoların başladığı ilk günlerde siyasi içerikli olarak baskıcı rejimin değişiminin istenmesi özellikle gençler tarafından desteklenerek büyük oranda toplumun değişim taleplerine odaklanılmıştır (Atlioğlu, 2018:138-139).

Suriye ile tarihsel geçmişi ve karasal bağlantısı olan Lübnan, 2011'de Suriye'de başlayan kriz ile derinden etkilenmektedir. İki ülke arasında geçmişte kurulmuş bağlara ilaveten Suriye'nin 1976-2005 arasında Lübnan'da asker bulundurarak uyguladığı istihbarat düzeni ile ilişkiler devam ettirilmiştir. Suriye, özellikle mezhepsel bağının bulunduğu Şii kesim ile ve onun temsilcisi Hizbullah örgütü ile güçlü bağlar kurmaktadır. Lübnan'daki genel kanı Suriye'deki kitlesel hareketlerin kendilerine sıçrayacağı ve bu sebeple istikrarlı bir Suriye

politikasının Lübnan'ın bekası için önem arz ettiğidir. Suriye'yi krize sokan her sebep Lübnan için de beklenen bir tehdit olduğundan temkinli davranan Lübnan, Suriye olaylarında tarafsız olduğunu resmi olarak duyurmuştur. Bu kararının bir sonucu olarak Lübnan, Ekim 2011 tarihli BMGK kararında Suriye hükümetinin halka karşı sert saldırılarını kınamasında çekimser oy kullanmıştır. Lübnan'ın çekimser oy kullanması ise BM özel temsilcisi Navaf Salam'a göre "*Suriye devletinin egemenliğini ve halkının birliğini korumak ve ayrıca Lübnan'ın da istikrarını korumak*" içindir (Doğrusözlü ve Üçağaç, 2011:130).

Suriye krizinin Lübnan'a yansıyan en büyük sorunlarından biri güvenlik meselesi olmuştur. 2014 yılında yaşanan DAES ve Nusra Cephesi tarafından Ersel'e yapılan saldırı ve Lübnan ordusundan askerleri kaçırmaları gibi olaylar sınır bölgesinde yaşayan Lübnan için çatışmaların sıçrayacağı bir alan olmuştur. DAES ve Nusra Cephesi'nin esaretinde bulunan Lübnanlı askerler için asker aileleri meclis binası önünde baskı kurarak hükümetten askerlerin kurtarılmasını beklemektedirler. Diğer bir güvenlik sorunu ise; ülke sınırlarının yakınlarında yükselen radikalizm etkisidir. Genel nüfuslarının katılım oranlarına bakıldığında DAES'e en fazla katılımın olduğu ülkeler Tunus ve Lübnan'dır. Ülkenin askeri gücü ve istihbaratı sınır güvenliği ile bu katılıma engel olmaya çalışsa da engel olunamamıştır. Lübnan'daki Sünni-Arap kesimi içerisinde örgüte katılmasalar bile sempati duydukları ve Gelecek Partisi Lideri Sünni başkan Saad Hariri'ye olan inancın azalmasıyla DAES'e sempati duyanların sayısının giderek arttığı görülmüştür. Sünni gruplar yol gösterici ve kapsayıcı bir liderlerinin olmadığını ve Saad Hariri'nin Paris'te yaşayarak kendileri için gerekli mücadeleyi vermediklerini düşünmektedir. Beklenen bir Sünni-Arap liderin olmaması boşluğunu başta DAES olan radikal grupların doldurmaya çalışması da güvenlik sorunlarını beraberinde getirmiştir (Orhan, 2015).

Suriye krizinin Lübnan'a bir diğer yansıması da ekonomik alanda olmuştur. Lübnan dışında yaşanan krizlerin ülkedeki iç siyasete ve toplumun farklı kimliklerine farklı şekilde yansıması ülke içindeki grupların kendilerine yakın gördüğü kesimi destekleyerek silahlı yardımda bulunması ekonomiye darbe vurmuştur. Kriz etkisi ile gelen turist sayısındaki gerileme ülkenin önemli gelir kaynağı olan turizm sektörünün de önünü kapamıştır. Yabancı sermaye ülkeye yatırım yapmaktan kaçınmış ve Suriye krizinden kaçan mültecilerin ülkeye akın etmesi ile istikrarsız yapının toplumsal krize dönüşmesine sebep olmuştur. Bununla beraber, geçmişte Lübnan'ı terk eden Filistinli mültecilerin ülkeye geri dönmeye başlaması ile mülteci sayısındaki yoğunluk hükümeti ekonomik çareler aramaya sürüklemiş ve nihayetinde 2013 yılında Lübnan hükümeti BM'den 1,8 milyar doların üzerinde yardım talebinde bulunmuştur (Doğrusözlü, 2013:106).

6. SURIYELİ MÜLTECİLERİN DURUMU

Suriye ile geçmişteki tarihsel bağlar Lübnan'ın geleceğini etkileyen bir faktördür. Suriye'nin etki alanının genişliği ve Lübnan'da yaşanan ekonomik-siyasi krizler yakın zamanda İç Savaştan çıkmış bir ülkenin durumunu çıkmaza sürüklemiştir. İç Savaşın henüz etkilerinin bitmediği, halen mezhepsel/etnik-dini grupların çatışma halinde olduğu ülkede Suriye Krizinin bir sonucu olarak Suriyeli mülteciler sorununun da eklenmesi ülkenin hâlihazırda sağlam olmayan ekonomik, toplumsal ve siyasi yapısını olumsuz yönde etkilemiştir.

Suriye'de on yıldır yaşanan İç Savaş 6,7 milyon insanın mülteci olarak başta AB ülkelerine sığınma talebinde bulunmasına sebep olmuştur. 128 ülkeye eşit olmamakla birlikte dağılan Suriyeli mültecilerin %80'inden fazlası komşu ülkelerde bulunmaktadır. 3,6 milyonu aşan yarısından fazlalık paya sahip kısmının Türkiye'de bulunduğu Suriyeli mültecilerin birçoğu da Ürdün ve Lübnan'da yaşamlarını sürdürmektedir (Kenar ve Abdullahoğlu, 2021:298).

2018 yılı BMMYK verilerine göre Lübnan'da 991,165 Suriyeli mülteci bulunmaktadır. Türkiye'de olduğu gibi Lübnan da Suriyelileri kabul eden politikalar izlemiş, ancak bunlar sistemli politikalar olamamıştır. Suriye krizinde Lübnan'daki Hizbullah'ın taraf olması iki ülke arasındaki politikalarda gerilime yol açmıştır. Tüm bunlar yaşanırken Lübnan'da hükümetin kurulamaması Suriye meselesinde yeterli ve insani politikaların üretilmemesine sebep olmuştur. Lübnan, 6 Mayıs 2015'ten bu yana BMMYK tarafından ülkedeki Suriyeli mültecilerin kayıt altına alınmasına izin vermeyerek net bir sayımın yapılmasına da engel olmuştur. Ancak gerek Bakanlıkça gerek de yerel-uluslararası kuruluşlarca yapılan görüşmeler ülkedeki Suriyeli mülteci sayısının BM verilerinin çok daha üzerinde olduğunu bildirmektedir (Pirinççi, 2018:48-49).

Suriye'de yaşanan kriz Lübnan'da zaten var olan kutuplaşmayı daha da derinleştirmiştir. Sünni ve Şii kesim arasındaki ayrılıklar Suriye'deki krize taraf olmakta da belirginleşmiş, Hizbullah'ın liderliğindeki Şii kesim Beşar Esad rejimini desteklerken, Sünni kesim Özgür Suriye Ordusu'na destek vermiştir. Suriye'de yaşanan krizin tetiklediği Lübnan'daki kutuplaşma her kesimin ortak düşmanı olan İsrail'e olan tutumu da değiştirmiştir. Başlarda Hizbullah'ın İsrail karşısındaki zaferi Sünni kesimin de takdirini kazanmışken sonradan İsrail ile

Hizbullah arasında iş birliği olduğu düşünülmüştür. Bu kutuplaşma Lübnan'ın dış aktörlerden Mısır ve Suudi Arabistan ile Sünni kesimin, İran ile de Hizbullah'ın işbirliğini geliştirmiştir (Orhan, 2015).

İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana yaşanan en büyük insani kriz olan Suriye krizi 11 milyonu aşan insanı yurtsuz bırakmıştır. Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütü (UNHCR) verilerine göre 5,5 milyonu aşan Suriyeli mülteci Lübnan, Türkiye, Ürdün, Irak ve Mısır gibi ülkelere sığınmış, 6 milyonu aşan Suriyelinin ise zorunlu göçü halen devam etmektedir. Dünyadaki en yoğun mülteci nüfusuna sahip ülke olan Lübnan bundan 60 yıl önce Filistinli göçmenlere açtığı kapılarını 2011'de Suriyeli göçmenlere açmıştır. Bu süreçte ekonomik, sosyal ve politik alanda kendi iç meselelerini düzenlemeye çalışan Lübnan gelen mülteci akını karşısında kapsamlı politikalar gerçekleştiremeyerek mülteciler için gerekli kampları da temin edememiştir. Kendi ülkelerinde gördükleri şiddet ve baskıyla Lübnan'a sığınan Irak, Sudan, Etiyopya ve Eritre vatandaşları Suriyeli göçmenlerden farklı olarak Lübnan'da mülteci sıfatına sahip değildir. 1951 Uluslararası Mülteci Sözleşmesi, ülkedeki mültecilerden yalnızca Suriyeli mültecileri kapsayacak şekilde imzalanmış ve 2015 yılından sonra iki ülke arasındaki sınır kapıları kapatılarak UNHCR tarafından yeni mültecilerin ülkeye alınması yasaklanmıştır (Ayyoubi, 2020:7-9).

Lübnan için en kritik meselelerden biri olan Suriyeli mültecilerin çoğunluğunun Arap-Sünni olması başta Şiileri olmak üzere Lübnan'daki etnik-dini tüm grupları endişelendirmiştir. Gelen mülteciler akrabalık ilişkileri olduğu gerekçesi ve güvenlik endişesi ile Sünni bölgelere yerleştirilmiştir. Esad rejimi tarafından Hama ve Humus bölgelerinin boşaltılmasıyla Sünni kesim zorunlu göç ettirilmiş ve Humus Türkmenlerinin yaşadığı Zaza'daki yerleşim yerleri yok edilerek Türkmenler için Lübnan'dan Suriye'ye geri dönüş yolları kapatılmıştır. Baalbek ve Akkar bölgeleri Lübnan'a gelen Türkmenlerin yerleşim yerleri olmuştur (Orhan, 2015).

2011 yılında yaşanan göç olayları aynı zamanda ülkedeki iklim değişikliğinden etkilenen su kaynaklarındaki durumu da sıkıntıya düşürmüştür. Lübnan'da hükümet tarafından kamp kurmama politikasının resmi olarak uygulanmasıyla Suriyeli göçmenlerin çoğunun şehirlere yerleştirildiği görülür. Yalnızca şehirde kiralarını ödeyemeyen mültecilerin kalıcı olmamak şartıyla çadır kamplarında yaşamalarına izin verilmiştir. Gelen mültecilerle beraber ülke nüfusundaki ani artış su kaynaklarının yetersiz ve sağlıklı kullanılması sorununu da getirmiştir. Su talebinin artışı ile yasal olmayan yollardan su kuyularının açılması su kalitesinin düşmesine yol açmıştır. Ülkedeki kuraklığın da eklenmesiyle 42.000 su kuyusu açılmış, ancak bu kuyuların yarısı yasa dışı olarak açılmıştır. Tuzlu su girişi ve atık su sorunu da su ile bulaşan salgınları beraberinde getirmiştir. Su kıtlığı tarımsal faaliyetleri de olumsuz etkileyerek gıda fiyatlarının yükselmesiyle ekonomik alanda da kendini hissettirmiştir (Maden, 2014:62-63).

Suriye'de yaşanan kriz ile Lübnan'a sığınan bir milyona yakın mülteci, son zamanlarda sosyal medya vasıtasıyla yaşadıkları sorunları uluslararası alanda duyurmaya çalışmış fakat yaşadıkları zorlu şartların değişmesinde bunun bir etkisi olmamıştır. Günlük hayatlarının devamının gerekliliği olan temel gıda eksikliği, çadır, tıbbi yardım ve bölgede hüküm süren dondurucu soğuklara karşı yakacak-ısıtıcı eksikliği mültecilerin yaşadığı sorunların başında gelmektedir. Esad rejiminin mültecilerin geride bıraktıkları mal varlıklarına el koyması ile ülkelerine geri dönmek isteyen mülteciler bu fikirden vazgeçmek zorunda kalmaktadır. Bunun yanında Esad rejiminin alı koyma, silahlı zorlama ve ölümle sonuçlanan insanlık dışı müdahaleleri karşısında Suriyeli mültecilerin Lübnan'da kalmaktan başka çareleri bulunmamaktadır.

Lübnan'da ağır koşullarda yaşam mücadelesi veren mültecilerin bazı mesleklerde çalışmalarına izin verilmemektedir. Günlük çalışmalarının karşılığında 1 Dolar alabilen mülteciler buldukları kamplara aylık kira ödemek yükümlülüğünde olup, yıllık kişi başı 200 Doları da devlete ödemektedirler. Bekaa Vadisi, Beyrut ve Trablusşam gibi birkaç bölgedeki kamplara dağılmış olan Suriyeli mülteciler Filistinlilerden farklı olarak daha yeni olan briket şeklindeki yerlerde yaşamaktadır. Ancak kapıları bulunmayan bu evler zorlu kış şartları için yetersiz olup yağmur sularının toplanması ile sel ve çamurlaşmanın zararlarından yoğun olarak etkilenmektedir. Mülteci kamplarının çoğunda olduğu gibi Lübnan'daki Suriyeli mültecilerin bulunduğu mülteci kamplarının da yarısından fazlasını dış dünyada olup bitenlerden habersiz, eğitimden uzak çocuklar oluşturmaktadır. Devlete olan yıllık vergilerini ve günlük ev kiralarının ödeyebilmek için mülteci aileler günlük 1 Dolardan yakın bölgelerde bulunan seralarda tarım işçisi olarak çalışmaktadır. Bölgede mülteciler üzerinde uygulanan misyonerlik faaliyetleri sonucunda yardım alacakları vaadiyle %20' ye yakın mülteci Hristiyanlığı kabul ederek din değiştirmiştir. Kamplarda yoksulluk, sağlık sorunları, güvenlik ve eğitim sorunlarının yanında misyonerlik faaliyetleri ile mücadele etmeye çalışan mülteciler organ mafyaları ve fuhuş olaylarının da giderek artması ile birçok zorlu etken ile mücadele etmek durumunda kalmaktadır (Gökçimen, 2021).

7. SONUÇ

Tarih boyunca Memlûkler, Bizanslılar, Haçlılar, Osmanlılar ve Fransızlar gibi birçok farklı medeniyetin egemenliğinde bulunan Lübnan halen 1975'ten başlayarak 1990'a kadar süren İç Savaşının etkisindedir. Farklı etnik-dinsel toplulukların birada bulunduğu küçük bir yüzölçümü üzerinde kurulmuş olan ülke, çoğu zaman içerisindeki kırılğan yapısının getirisi olarak küresel ve ulusal güçlerin hedefi ve aracı olmuştur. Çevresinde bulunan güçlerin nüfuz mücadelesinin ortasında bulunan Lübnan; 1950'li yıllardan itibaren kaos ve çatışmaların kaçınılmaz olduğu, ekonomik-toplumsal ve siyasal yıkımların baş gösterdiği bir bölge olmuştur. Başını; Fransa, Suriye, ABD ve İsrail'in çektiği küresel-bölgesel güçlerin dış müdahaleler gerek iç savaş döneminde gerek iç savaş sonrası dönemde ülkedeki etnik-dini grupların bütünleşmesini engelleyerek çatışma ortamını arttırmıştır.

1948 yılında İsrail'in resmen kurulması ile Lübnan, komşu sınırındaki Filistin topraklarının işgalinin kendi topraklarına taşınmasına sahne olmuş ve bu durum mezhepler arasında yaşanan gerilimi daha da arttırmıştır. Filistin'de yaşanan olaylar, hâlihazırda gerek bölgesel gerek de kendi iç siyasetinde zorluk yaşayan Lübnan'da Müslüman kesimin ve siyasi partilerin Marunîlere karşı kullandığı bir baskı unsuru olmuştur. Ülkenin dengeden uzak siyasi dağılımı, her grubun farklı reform beklentileri ve bu siyasi reformların ekonomik ayrıcalık anlamına geliyor olması Lübnan'ın karmaşık yapısında öne çıkmaktadır.

İlk üssü Ürdün'de bulunan FKÖ 1970 yılında Ürdün krallığı ile giriştiği mücadeleden yenik düşmesi ile Lübnan'a gelmiştir. Yaşadığı İç savaş ve etnik-mezhepsel birçok olumsuzluk karşısında gücünü kaybeden Lübnan Hükümeti içerisinde FKÖ devlet içinde devlet şeklinde hareket etmiştir. 1982 yılında İsrail'in Lübnan işgalinde Filistinli mültecilerin İsrail'e karşı vermiş olduğu mücadele Filistinliler için önemlidir.

Başlarda Lübnanlıların kendilerinden biri olarak gördükleri Filistinliler ile kurdukları sıcak misafir-ev sahibi ilişkileri siyasi sorun haline gelince Filistinlilerin ülkeden çıkartılması istenmiştir. Filistinli mülteciler sorununun Lübnan'ı iç savaşa sürükleyen tek neden olduğunu düşünmek yanlıştır. Tüm Arap-İsrail Savaşlarının merkezinde olan ve çevresindeki krizlerden çok fazla etkilenen ülke temelde; etnik, dinsel-mezhepçi, aşiretçi grupların ve yerel-bölgesel güçlerin şekillendirdiği karmaşık yapısının sentezini yansıtmaktadır. Günümüzde zor şartlar altında Lübnan'da yaşamlarını sürdüren, Filistinli mülteciler ülkenin hassas dengesini bozarak İsrail tarafından gelen saldırıların önünü açmış ve ülkedeki topluluklar arasında mevcut durumdaki çatışmayı şiddetlendirmiştir.

Suriye Krizinin de komşu ülkesi olarak etkisinde kalan Lübnan, gerek iki ülke arasındaki tarihsel bağlarla gerek de kriz sonucu ülkeye akın eden Suriyeli mülteciler ile ev sahibi topluluğun arasındaki akrabalık bağları mülteci siyasetini şekillendirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya genelinde yaşanan en büyük insani kriz olan Suriye Krizi'nde milyonlarca insan vatanlarından ayrılarak mülteci durumuna gelmiştir.

En fazla Suriyeli mülteci yoğunluğuna sahip olan ülkede ulusal-bölgesel konumdaki siyasi makamlar etkin bir mülteci politikası geliştirememiştir. Başta bulunduğu bölgeyi olmak üzere tüm uluslararası siyaseti derinden etkileyen Suriye krizi, ülke siyasetini olduğu gibi ekonomisini de kötü etkilemiştir. Başlarda Filistinli mültecilerde olduğu gibi Suriyeliler için de tüm kapıların açılması politikası kontrol edilemeyen bir hal almış, bunun karşısında merkezi hükümet zayıf kalmıştır.

Ülke sınırları içinde yaşayan geçim kaynaklarından yoksun, sağlık, eğitim ve güvenlik gibi sorunlarla karşı karşıya kalan mülteciler, günümüzde Lübnan hükümetinde insani-toplumsal bir mesele olmaktan ziyade güvenlik sorunu olarak görülmektedir. Hükümet denetiminden uzakta kalan bu kamplara yapılacak olan müdahalelerin siyasi bir duruma dönüşeceği ve dinsel-mezhepsel dengeyi değişikliğe uğratacağı endişesi yatmaktadır. Aynı zamanda bir süre seçimlerin yapılamaması, hükümetin boş kalmasından kaynaklanan iktidarsızlık, işsizlik, temel kamu hizmetlerindeki bozulmalar, kaynakların azalması ve sınırlarında doğup ülkeyi etkisi altına alan terör gruplarının eylemleri gibi Lübnan'ın mücadele etmek zorunda olduğu farklı sorunlar bulunmaktadır. Bunun yanında, çeşitli göçler ile azalan yerli Lübnan halkı nüfusunun mülteciler ile doldurulması ülkenin kimlik bilincinden uzak mülteci devletine dönüşmesi endişesini getirmektedir.

Sonuç olarak, yıllarca mücadele ederek bağımsızlığını kazanan Lübnan için bağımsızlığın kazanılması kadar korunması-kullanılması da önemlidir. Kimsenin bir diğerine üstünlük sağlayamadığı, bu sebeple dışarıdan bir destek ile ilerlediği sistemde bölge ülkeler kendi geleceklerinin endişesi gereği mülteci sorununda görüldüğü gibi istenmeyeni Lübnan'a ihraç etmiştir. Mültecilerin kısa süreli ve geçici olarak Lübnan'da buldukları düşüncesinden vazgeçilerek kapsamlı bir göç ve mülteci politikası belirlenmelidir. Çünkü mültecileri ve onların sorunlarını yok saymak sorunların çözüme kavuşmasının önünün tıkanan ilk engeldir.

KAYNAKÇA

- ARI, Tayyar (2017), **Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diploması**, Alfa Yayınları, Bursa.
- ARMAOĞLU, Fahir (2019), **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları 1948-1988**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- ATACAN, Fulya (2004), **Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset Ortadoğu**, Bağlam Yayıncılık, Ankara.
- ATLIOĞLU, Yasin (2018), “*Suriye İç Savaşı ve Müzmin Toplumsal Çatışma*”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, S.73(1), ss.129-156.
- AYYOUBI, Maha (2020), **Lübnan’daki Suriyeliler ve Göç Yönetiminde Belediyelerin Rolü**, UCLG-MEWA Yayını, İstanbul.
- BMMYK - BİRLEŞMİŞ MİLLETLER MÜLTECİ YÜKSEK KOMİSERLİĞİ (2017), **Mültecileri Korumak: Kıbrıs**, BMMYK Kıbrıs Ofisi Yayını, Nicosia (Kıbrıs), https://www.unhcr.org/cy/wp-content/uploads/sites/41/2018/05/UNHCR_Brochure_TR.pdf (Erişim Tarihi: 03.08.2020).
- CLARK, Janine A. ve ZAHAR, Marie-Joelle (2011), “*Critical Junctures and Missed Opportunities: The Case of Lebanon’s Cedar Revolution*”, **Ethnopolitics**, S.14(1), ss.1-18.
- CLEVELAND, William L. (2008), **Modern Ortadoğu Tarihi** (Çev. Mehmet Harmanacı), Agora Yayıncılık, İstanbul.
- ÇELİK, Ümit (2012), “*İç Çatışmalar ve Dış Müdahaleler Arasında Lübnan*”, **History Studies**, S.4(1), ss.125-155.
- DOĞRUSÖZLÜ, Cüneyt (2013), “*Lübnan 2013*”, **Ortadoğu Yıllığı** (Ed. Kemal İnat, İsmail Numan Telci), Açılım Kitap Yayınları, İstanbul, ss.98-112.
- DOĞRUSÖZLÜ, Cüneyt ve UÇAĞAÇ, Ahmet (2011), “*Lübnan 2011*”, **Ortadoğu Yıllığı** (Ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman, Fuat Aydın, Bilal Yıldırım), Açılım Kitap Yayınları, İstanbul, ss.122-144.
- EBREM, İlker Salih (2021), “*Suriye Krizinin Etki Alanındaki Ülke: Lübnan*”, **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.10(3), ss.2077-2090.
- EFEĞİL, Ertan (2013), “*Suriye ve Lübnan’ın Dış Politikalarını Etkileyen Faktörler*”, **Ortadoğu Analiz Dergisi**, S.5(50), ss.91-101.
- ELİK, Süleyman (2016), “*Lübnan Konsosiyonel Demokratik Siyasal Sisteminin Açmazları ve Başarısızlığı*”, **Akademik Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, S.10(2), ss.32-56.
- GÖKÇİMEN, Tülay (2021), “*Lübnan’daki Mülteci Kampları*”, **Kriter Dergisi**, S.5(55), <https://kriterdergi.com/dis-politika/lubnandaki-multeci-kamplari> (Erişim Tarihi: 03.08.2021).
- KENAR, Nesrin ve ABDULLAHOĞLU, Zehra (2021), “*Ürdün’ün Suriyeli Mülteci Politikası*”, **Sakarya İktisat Dergisi**, S.10(3), ss.296-320.
- KÖPRÜLÜ, Nur ve EBREM, İlker Salih (2013), “*Lübnan’da Çoklu Güç Paylaşımı ve Ortaklıkçı Demokrasi Zemininin Arap Ayaklanmaları Sonrası Geleceği*”, **Akademik Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, S.8(1), ss.1-24.
- KÖSE, Talha (2006), “*Değişen Ortadoğu Denklemine İsrail-Lübnan Krizi ve Türkiye’nin Rolü*”, **Akademik Ortadoğu Dergisi**, S.1(2), ss.55-89.
- KURT, Veysel (2014), “*Tunus, Mısır, Libya ve Suriye Ordularının Arap Baharına Etkisi*”, **SETA Analiz**, S.107, ss.7-21.
- LEWIS, Bernard (2017), **Ortadoğu-İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi**, Arkadaş Yayınları, Ankara.
- MADEN, Tuğba Evrim (2014), “*Lübnan’da Yaşanan Su Sorununda İklim Değişimi ve Göçmenlerin Rolü*”, **Ortadoğu Analiz Dergisi**, S.6(65), ss.62-63.
- MURADOĞLU, Abdullah (2016), “*Farklı Coğrafyalarda Eğitim Sorunları*”, **Dünya Bülteni** (E-Makale), <https://www.dunyabulteni.net/dubam/farkli-cografyalarda-egitim-sorunlari-h379398.html> (Erişim Tarihi: 03.08.2020).

- MURAN, Aygl (2013), "*Hizbullah Devlet Olan rgt*", **21.YY Türkiye Enstitüsü Dergisi**, S.16, ss.1-64.
- ODEH, B. J. (1986), **Lübnan'da İç Savaş** (ev. Yavuz Alogan), Belge Yayınları, İstanbul.
- ORHAN, Oytun (2015), "*Suriye Krizinin Lübnan'a Etkisi: Lübnan'dan Gözlemler*", **ORSAM** (E-Makale), <https://orsam.org.tr/tr/suriye-krizinin-lubnan-a-etkisi-lubnan-dan-gozlemler/> (Erişim Tarihi: 03.08.2021).
- ÖZDEMİRCİ, Ayşe Selcan (2016), "*Suriye İç Savaşı'nın Lübnan'a Etkileri (2011-2016)*", **Türkiye Ortadoğu alışmaları Dergisi**, S.3(2), ss.76-105.
- PİRİNÇÇİ, Ferhat (2018), "*Suriye'ye Komşu lkelerin Suriyeli Mültecilere Yönelik Politikaları*", **TESAM Akademi Dergisi**, S.5(2), ss.39-60.
- SAğLAM, Zeliha (2014), **Türk Dış Politikasında Lübnan**, İNSAMER (E-Rapor), https://insamer.com/tr/turk-dis-politikasinda-lubnan_77.html (Erişim Tarihi: 03.08.2021).
- SEZER, Selim (2019). "*Suriye Savaşının Yermuk Filistin Mülteci Kampı zerindeki Etkileri*", **Türkiye Ortadoğu alışmaları Dergisi**, S.6(2), ss.133-165.
- TINAS, Murat (2020), "*Lübnan Hkmeti ve Lübnan*", **Türkiye Ortadoğu alışmaları Dergisi**, S.7(2), ss.13-34.
- TRABOULSI, Fawwaz (2012), **A History of Modern Lebanon**, Pluto Press, London.
- ULUSLARASI G ÖRGÜTÜ (2009), **G Terimleri Sözlüğü**, Uluslararası G rgt Yayını, Cenevre.

